

Kunskapens rörelser i offentligheten: Historiska reflexioner över samtiden

Johan Östling

Historiska institutionen

Abstract

The public sphere can be seen as a meeting place where people with different backgrounds, interests and worldviews interact. It is a virtual or physical site where political opinions are formed and news reported, but also where various forms of knowledge circulation take place. In this paper, the latter dimension will be in focus, in particular the circulation of academic knowledge. The perspectives will be mainly historical with examples from the postwar era. By introducing the “arena of knowledge” as an analytical concept, certain media platforms will be highlighted and their functions in different public knowledge systems will be discussed. In conclusion, the paper will show how academics can act not only as teachers and researchers but also to stimulate productive exchanges, expand conventional notions and enrich the public conversation.

Livslångt lärande genom samverkan på kunskapsarenor

Det finns många olika sätt att närma sig livslångt lärande på. Somliga uppehåller sig vid begreppets uppkomst och skiftande innebörder, andra vid intressanta pedagogiska praktiker och initiativ, ytterligare andra vid de politiska och ekonomiska implikationerna av olika reformer. I det som följer kommer jag att anlägga ett kunskapshistoriskt perspektiv och

fokusera på offentlighetens betydelse och möjligheter. Min utgångspunkt är att livslångt lärande aldrig har ägt rum i slutna rum i skolor, universitet eller andra utbildningsinstitutioner. I stället bör vårt synsätt breddas och vi gör klokt i att se de större sammanhang där kunskap skapas, odlas och förmedlas.

Universitetet har alltid varit en del av samhället, men länge förblev det något av en stängd lärdomsborg. Under det sena 1800-talet började svenska universitet emellertid gradvis att öppnas när nya studentgrupper strömmade till och akademiker engagerade sig i politiska och sociala frågor, även om det dröjde till efterkrigstiden innan det går att tala om bredare rekrytering av studenter. Folkbildning blev ett viktigt inslag under 1900-talets första hälft och åtskilliga var de docenter och professorer som höll populärvetenskapliga föreläsningar, anföranden i radio och skrev böcker för en bredare läsekrets. Under efterkrigsdecennierna formuleras det nya idéer om vad universitetets samhällsuppdrag skulle bestå i, framför allt från sent 1960-tal och framåt. För första gången inleddes nu universiteten i diskussionerna om samverkan med näringslivet (Askling, 2012; Bragesjö, 2009).

De följande åren vidgades samverkansbegreppet. Goda förbindelser mellan universitet och näringsliv var alltså en central angelägenhet, men samverkan skulle även ske med andra delar av samhället. När den nya högskolelagen antogs 1977 kompletterades universitetets två grundläggande uppgifter – att utbilda och forska – med det som i efterhand kom att kallas den tredje uppgiften: att ”sprida kännedom om forskning och utvecklingsarbete”. Från det sena 1990-talet talades det mer och mer om högskolans uppgift att ”samverka med det omgivande samhället” (Kasperowski & Bragesjö, 2011). Under 2010-talet blev ”samverkan” – ofta förstått brett och utan precis definition – ett honnörsord som återfanns i forskningspropositioner, högtidstal och allehanda akademiska dokument.

Det vi i dag kallar samverkan med det omgivande samhället har således en historia och innebörden av begreppet har skiftat över tid. En grundläggande tanke är dock att den avancerade kunskap som universiteten hårbärgerar inte enbart bör förmedlas till studenter i lärosalar, vid seminariebord och i laboratorier. Akademiker måste också ha ett vidare kunskapsuppdrag som inbegriper kommunikation och kunskapsförmedling

med andra grupper utanför universitetet. Med andra ord: kunskap måste sättas i rörelse i samhället.

Med en analytisk term, hämtad från det kunskapshistoriska fältet, kan man tala om detta som *kunskaps-cirkulation*. Närmare bestämt handlar det om en form av samhällelig kunskaps-cirkulation, vars utgångspunkt är de sammanhang där kunskap rör sig i samhället eller blir samhälleligt signifikativ. Detta innebär att frågor om kunskapens bredare relevans och räckvidd blir betydelsefulla för forskaren (Östling & Heidenblad, 2017).

Samhällelig kunskaps-cirkulation kan analyseras på många olika sätt. Ett av dem är att fokusera plattformar i offentligheten, *kunskapsarenor*. En kunskapsarena kan förstås som en plats som inom sina givna ramar erbjuder möjlighet och sätter gränser för cirkulation av kunskap. Den fungerar som en mötes- eller åskådningsplats för en viss typ av kunskapsaktörer och en viss typ av publik. För att den ska kunna vara en arena som befördrar samhällelig kunskaps-cirkulation måste den vanligen äga ett mått av stabilitet och beständighet, även om själva kunskapsinnehållet som cirkulerar på en och samma arena kan variera över tid (Östling, 2020).

Kunskapsarenor i efterkrigstidens offentlighet

I boken *Humanister i offentligheten* (Östling et al., 2022) har jag tillsammans med två kollegor undersökt kunskapens plats i efterkrigstidens samhälle. I centrum står humaniora i 1960- och 1970-talens offentligheter, i första hand i Sverige men med fortlöpande jämförelser med Västtyskland. I sex större studier analyserar vi hur humanistisk kunskap cirkulerade och vilka de huvudsakliga aktörerna var.

Den första empiriska studien riktas mot folkbildning i etermedierna, i synnerhet i den tidiga televisionen. Åtskilliga av de dominerande personerna som verkade här hade en gedigen akademisk bakgrund och sörjde för förmedling av humanistisk kunskap. Särskild uppmärksamhet ägnas tv-programmet *Fråga Lund* som började sändas 1962 och vi betraktar som en egen kunskapsarena. Därefter analyseras en annan arena från samma tid: hur humaniorämnena populariserades som en del av den så kallade pocketboksrevolutionen under 1960- och 1970-talen. Särskild hänsyn tas till Bonniers populärvetenskapliga pocketserie Aldus, utgiven

mellan 1957 och 1977. Aldus är ett av de mest betydelsefulla svenska exemplen på en pocketboksutgivning med folkbildande ambition, efter mönster från bland annat Västtyskland. Den tredje studien ägnas åt *Svenska Dagbladets* dagliga essäsida "Under strecket" och dess tongivande aktörer. Utifrån detta forum vidgas resonemanget till pressens roll som arena för cirkulation av akademisk kunskap i både Sverige och Västtyskland.

De tre följande studierna sätter olika deloffentligheter i fokus och där undersöker vi humanisternas närvaro på andra typer av arenor. I en första delstudie står efterkrigstidens kristna deloffentlighet i blickfånget. Tiden ifråga uppfattas ofta som relativt sekulär, men här fanns starka kristna rörelser, opinioner och institutioner. Detta förstås som en kristen deloffentlighet, det vill säga en delvis avgränsad offentlighet med egna aktörer, arenor och publiker. I fokus för den empiriska undersökningen står tidens kristna kulturtidskrifter, vari humanistisk kunskap fyllde en viktig funktion. Nästa studie behandlar folkbildning med särskilt fokus på arbetarrörelse och socialdemokrati. Även arbetarrörelsen kan ses som besittande en specifik deloffentlighet där gemensam kunskapsbildning och kunskaps-cirkulation skedde, både i lokala studieförbund och nationellt, genom tidskrifter med mera. Slutligen analyseras cirkulationen av humanistisk kunskap inom bokcafé-rörelsen under 1970-talet. De socialistiska bokcaféer som här står i centrum var tidstypiska exempel på hur en kunskapsarena kan verka simultant som en utåtriktad verksamhet med syfte att påverka en allmän opinion, och inåt som en del av en sorts motoffentlighet, eller alternativ kunskapsarena.

En viktig, övergripande slutsats av dessa studier är att en vanligt förekommande bild av humanioras marginalisering och kris under efterkrigstiden måste problematiseras. Våra studier åskådliggör nämligen hur starkt företrätt humaniora var i tidens offentlighet. Vi kan visa hur olika humanistiska kunskapsformer och kunskapsaktörer ingick i ett intrikat ekosystem. Därigenom skapades det också förutsättningar för det som alltså senare skulle gå under beteckningen samverkan med det omgivande samhället och i förlängningen en viss form av livslångt lärande.

En förändrad offentlighet

Under 1900-talets sista två decennier, seklets final, var sig mycket likt i den svenska offentligheten. Men det skedde rörelser under ytan: folkbildningsarbetet förändrades, bokcaféerna avvecklades, tv-landskapet stöptes om efter en kommersiell logik. Även om offentlighetens fundament bestod hamnade nya problem och betraktelsesätt i centrum. Det hade varit intressant att följa spåren framåt i tiden, mot tidskriften *Kris* och *Dagens Nyheters* kultursida, mot Bokförlaget Daidalos och Brutus Östlings bokförlag Symposion, mot nya fysiska och mediala arenor.

På ett mer övergripande plan finns det all anledning att reflektera över om det trots allt ägde rum en grundläggande omvandling av det offentliga kunskapssystemet under 1900-talets sista decennier. Johan Strang (2020) har poängterat att staten hade ett ovanligt stort inflytande över kunskapsirkulationen under den period som vi har analyserat, 1960- och 1970-talen: universiteten och utbildningsväsendet drevs i statlig regi, statligt anställda experter var med och utformade välfärdssamhället och så vidare. Strang understryker dock att det inte handlade om en omnipotent stat som dikterade villkoren. Snarare, argumenterar han, handlade det om en ”intricate corporatist model of knowledge, where science and experts, on the one hand, and social movements and voluntary associations, on the other, were engaged in constant negotiations with state representatives” (Strang, 2020, s. 252). Vi kan tillhandahålla många exempel på just dessa förhållanden. Emellertid, fortsätter Strang, finns det tecken på att den kunskapsregim som dominerade under vår period – det vill säga den specifika konstellation av politisk makt, juridiska normer och vetenskaplig kunskap som var förhärskande – löstes upp i övergången till 1980-talet och ersattes av en ny ordning. Måhända kan vi tala om en nyliberal kunskapsregim.

Under åren omkring 2000 förefaller offentligheten ha ömsat skinn och förutsättningarna för cirkulation av kunskap blev hastigt andra. Ännu saknas det helgjutna, samtidshistoriska studier av denna transformation, men ett antal faktorer tycks ha påverkat villkoren för kunskapsaktörer i offentligheten, kanske i synnerhet för humanister. En fundamental förändring kan härledas ur den digitala omvandlingen och med tiden

framväxten av nya sociala medier. En följd, menar olika betraktare, har blivit en balkanisering av offentligheten där de gemensamma ytor för kunskapsförmedling tenderar att bli färre. Samtidigt har universitetets inre liv förändrats. Forskarutbildningen reformerades under det sena 1990-talet och strax därefter sköt internationaliseringen av humanvetenskaperna fart, med delvis nya publiceringsmönster och en större benägenhet för kultur- och samhällsforskare att publicera sig på engelska i facktidskrifter snarare än för en bred svenskspråkig allmänhet. Många av de arenor och deloffentligheter som var så betydelsefulla under efterkrigsdecennierna försvagades eller försvann i denna omvandling.

Som så ofta i historiska transformationsprocesser finns det samtidigt åtskilligt av det gamla som lever vidare, om än i ny eller annan skepnad. I en studie av ett brett urval av understreckare från åren 2005–2010 har Urban Lundberg (2020) visat att *Svenska Dagbladets* essäsida i allt väsentligt fortsatte att vara en plattform för humanistisk kunskapsförmedling, med starkt bibehållen anknytning till den verksamhet som bedrevs vid landets universitet. Humaniora var under det nya seklets första årtionde alltjämt det klart största kunskapsfältet – över 70 procent av streckarna kan hänföras hit. Kontinuiteten är således ytterst märkbar. Samtidigt framhåller Lundberg att 2000-talets Under strecket inte kan betraktas som ”en dammig monterutställning på ett bortglömt museum”. En av de största skillnaderna mellan 1960-talet och den period som han har studerat är artiklarnas innehåll. Om vi kunde slå fast att tidens streckarförfattare rörde sig med självskrivna bildningsideal och kunskapsanspråk förefaller deras sentida motsvarigheter mer trevande eller rentav ambivalenta inför sin publik. Klassisk humaniora – filosofiska avhandlingar, litteratur om antik historia, Virginia Woolf-biografier – samsades med initierade artiklar om fotboll, tv-serier, populärmusik och Dry Martinins historia. Kanon har destabiliserats, det humanistiska forskningsfältet har breddats, nya medier har vunnit insteg – och det märks bland streckarna.

Från min utkikspost några år in på 2020-talet blickar jag ut över en svåröverskådlig offentlighet. Här samexisterar de medieformer som vi känner från efterkrigstiden – de stora tidningarna, bokförlagen och public service-bolagen – med nya tillskott som livaktiga bloggar, en uppsjö av poddar, ett växande antal ljudböcker, ett stort utbud av tv-dokumentärer

och konkurrerande internationella strömningstjänster. Det är svårt att veta vad som är dagsländor och vad som kommer att sätta varaktig prägel.

Akademiker som vill ägna sig åt samverkan med det omgivande samhället måste dock förhålla sig till den mediala verklighet som råder under 2020-talet och helst lära sig att verka både på de gamla och nya kunskapsarenorna. Först därigenom kan kunskap sättas i verklig rörelse.

Referenser

- Askling, B. (2012). *Expansion, självständighet, konkurrens: vart är den högre utbildningen på väg?*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Bragesjö, F. (2009). *Bilda eller samverka?: en studie av bakgrunden till universitetens tredje uppgift*. Göteborg: Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori.
- Kasperowski, D. & Bragesjö, F. (2011). *Bilda och samverka: Om införandet, implementeringen och förändringen av universitetens tredje uppgift 1977–1997*. Göteborg: Institutionen för filosofi, lingvistik och vetenskapsteori.
- Lundberg, U. (2020). Fragmentering och kris? Humanioras status och ställning i samhällsdebatten speglad genom Under strecket. I J. Heuman, J. Sandström & S. Widmalm (red.), *Ombärliga samtal: Humaniora och samhällsvetenskap i svensk offentlig debatt*. Daidalos.
- Strang, J. (2020). Scandinavia: A corporatist model of knowledge? I J. Östling, N. Olsen & D. Larsson Heidenblad (red.), *Histories of knowledge in postwar Scandinavia: Actors, arenas, and aspirations*. Routledge.
- Östling, J. (2020). Circulation, Arenas, and the Quest for Public Knowledge: Historiographical Currents and Analytical Frameworks. *History and Theory*, 59(4), 111–126.
- Östling, J. & Larsson Heidenblad, D. (2017). Cirkulation: Ett kunskapshistoriskt nyckelbegrepp. *Historisk tidskrift*, 137(2), 269–284.
- Östling, J., Jansson, A. & Svensson Stringberg, R. (2022). *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden*. Makadam.